

... čini mi se da je ova usijana atmosfera i nacionalna preosjetljivost donekle plod i relativno nedovoljno pripremljenih socijalno političkih uslova, da se u otvoreno maksimalna demokratskoj i tolerantnoj atmosferi lako preispitaju sva dosadašnja rješenja o zajedničkom životu (državnom i društvenom) veoma heterogenih dijelova naše zajednice.

besim
Ibrahimpašić

nacionalno pitanje i federalizam

položaj nacionalnih i etničkih zajednica
u federaciji

UVODNE NAPOMENE

O položaju nacionalnih i etničkih zajednica u Federaciji (jaj konkretnije u jugoslovenskoj federaciji) moguće je raspravljati služeći se različitim pristupima i metodama. Ja sam se iz određenih razloga opredijelio za sociološko-historijski pristup i analizu koji uključuju kritički osvrt na vještaju federalizma u njenoj historijskoj i državno-pravnoj realizaciji na teritoriji Jugoslavije unazad pedeset godina.

Ovaj pristup je implicirao i ponavljanje mnogih poznatih činjenica i opšte prihvaćenih istina. Međutim, čini mi se da i historijske činjenice i vjereprihvaćene istine dobivaju u novim uslovima nova osvjetljenja i vjereprihvatno doprinose dubljem i potpunijem objašnjenju. Zato vjerujem da nije suvišno ponoviti takve istine, jer sam uvjeren da je prošlost dovoljno utkana u sadašnjost, a samo iz sadašnjosti može proizaći budućnost. Budućnost će utoliko biti svjetlija i čovjeka dostojnija, ukoliko čovjek kao historijski aktivno, stvaralačko biće, odnosno ukoliko historijski progresivne klase, pokreti, političke partije i njihovi lideri budu u stanju da se uče na greškama, zabudama i iluzijama prošlosti i izvise pouke iz nje u budućnosti postupaju historijski realnije i smišljenije. Odnosno da ne donose odluke i rješenja koja su se mogla i trebala da izbjegnju, bez obzira što uvijek postoji neizbježen rizik historijskih promašaja, koji su često van subjektivnih moći.

Nisam smatrao da je potrebno da u detalje i dokumentovano obradim svaku iznesenu tvrdnju ili izjavu, tim prije što je ovaj napit samo kratka

skica jednog mogućeg sociološko-historijskog pristupa, kako ga vidim. Iz istih razloga sam izostavio ustoličenu naučnu operaciju. Može se reći da predstavlja izvjesne nedostatke ovog teksta.

Isto tako činilo mi se da ni u završnim razmatranjima nije bilo neophodno da izložim kako bi po mom shvatanju trebalo da izgleda ustavno-pravno regulisanje položaja nacionalnih i etničkih zajednica u novo-upravnoj socijalističkoj Jugoslaviji. Ali mi se činilo da se to dobriim dijelom može izvesti iz cjelokupnog izlaganja, koje, po mom mišljenju, ima svoju unutrašnju historijsku logiku.

Na prvi pogled izgleda pomalo čudno ili paradoksalno da se u Jugoslaviji i nakon pedeset godina zajedničkog života u jednoj državnoj zajednici (istina u dva potpuno različita društveno-ekonomska i političko-pravna uređenja) danas ponovo aktualiziraju pitanja stvarnog i pravnog položaja nacionalnih zajednica i etničkih grupa i to ne samo u domenoj, društveno političkoj praksi nego isto tako i u filozofskoj, naučnoj, političkoj, sociološkoj, lingvističkoj i književno-kritičkoj misli.

Vjerujemo da nekim ljudima izgledaju ove diskusije i kao anahronizam, ili kao vraćanje u prohujala vremena nacionalnih mitova, jezičkih i svih drugih rasprava, svuda i razdvajanja, tako da im se čini kao da su se iz tamne prošlosti pojavili neki »zli duhovi« i snage davno već otjerane sa svijeta dana, a koje sada ozbiljno nastupaju. Takve snage, prema ovom mišljenju, ugrožavaju i ono što je najveća vrijednost i tekućina zajedničke borbe, odnosno ozbiljno ugrožavaju bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije.

Treba priznati da ovi »zlobni duhovi« i utvare poprimaju ponekad i realni lik u licu ostataka klasnih neprijateljstva u frustriranju i u nepobjedi. Međutim, vjerujemo, da oni nisu jedina opasnost progresivnom socijalističkom razvitku društva, jer su se rodili »zli duhovi« u našem društvu u vidu birokratskih snaga, odnosno raznih ustarijskih i reakcionarnih pobornika.

Ipak, čini mi se da je ova naša atmosfera i nacionalna preosjetljivost donekle plod i relativno nedovoljno pripremljenih socijalno političkih ustava, da se u otvorenoj i maksimalno demokratskoj i tolerantnoj atmosferi ponovo preispitaju sva dosadajna rješenja o zajedničkom životu (državnom i društvenom) veoma heterogenih dijelova naše zajednice. Tu zajednicu je historijskih učinila iznimno složenom, ali isto tako i veoma bogatom i raznovrsnom, kao rješenja koja zemlja u Evropi. Jednako vjerovatno ne bi bilo pretjerano iznijeti i tvrditi da se na ovom našem teritoriju, koji naseljavaju narodi SFRJ, skupljaju sve protivčudne uvjete vremenog svijeta. Dovoljno je ukazati na različite etničke i kulturne izopadno-briževanske ili rimokatoličku istočno kršćanske ili vjerski-islamsku ili orijentalnu i jevrejsku, koje su ostavile duboko tragove i vrijedna djela, koja i danas žive u tradiciji i svjetlosti naroda i etničkih

zajednica; zatim na ekonomske protivrječnosti između relativno razvijenog sjevera zemlje i nerazvijenog juga, potom na nacionalne i lingvističke protivrječnosti, uključujući tu i postojanje i sukobe dva plana i socijalizma na svjetskom planu, a zatim unutar socijalizma između elita (burokratizma) i socijalističke (samoupravne) demokratije konačno na suprotnosti savremenog svijeta, koji je podijeljen na velika vojno privredna bloka svjetskih sila i trećeg nesvrstanog (neorganiziranog) svijeta, a koji okuplja najveći dio siromašnih i nerazvijenih zemalja, koje su dojučer bile ekonomski eksploatirane i nacionalno i rasno podijeljene. Tako jedna mala evropska zemlja, SFRJ, koja nije ni na zapadu ni na istoku Evrope, nije pripadnik ni zapadnog Sjevernoatlantskog ni istočnog Varšavskog pakta, a ipak je dio Evrope i dio trećeg svijeta, svojom otvorenošću i dinamičnom u ekonomskom i društvenopolitičkom životu, smjelošću da podvrgne sama sebe najozbiljnijim ispitivanjima, iskušenjima i eksperimentima često zbunjuje i svoje najveće prijatelje i najgorčnije protivnike i nastavlja da živi kao izuzetak u ovom nemirnom i duboko podijeljenom svijetu. Ona izmiče mnogim pokušajima socijalno-političkih analiza u tradicionalnom duhu i veoma teško se može klasificirati i smjestiti u neku već postojeću shemu, bilo ona političke, sociološke, ideološke ili koje druge poznate teorije. Činjenica nam se da se i na primjeru nemirnog pulsiranja ekonomskog socijalnog i političkog života ove male zemlje pokazuje da su poznate teorije samo uslovno prihvatljive i korisne, a da je neiscrpan po bogatstvu formi i sadržajima samo revolucionarni društveni preobražaj, koji istovremeno traži novu teorijsku uopštavanja.

Može se postaviti pitanje da li smo mi koji smo istovremeno akteri i svjedoci ili samo posmatrači tih burnih zbivanja u našoj zemlji i svijetu dovoljno svjesni ovih dubokih protivrječja koja se nalaze ne samo oko nas nego žive prvenstveno u nama, ljudima današnje socijalističke Jugoslavije? Da li smo se dovoljno potrudili da ova svijest o složenosti našeg društva i izuzetnosti naše pozicije u svijetu prodre duboko u redove naše radničke klase i najprogresivnijih dijelova jugoslovenskog društva (omladine, inteligencije i drugih progresivnih slojeva radnog naroda)? Jer, radni ljudi su stvarni historijski subjekti velikih zbivanja i njihovom svijesću i borbi, uz velike žrtve i patnje, i stvorena je ova zajednica, često usprkos svemu onom što je »real politički« izgledala kao nemoguće, ili što se i najvećim optimizimima ponekad činilo teško ostvarivim. A ta se zajednica ipak ozbiljno kao najrealnija historijsko-politička zbilja, zasnovana dobrim dijelom pod uticajem Marksove i Lenjinove misli. I realizirala se onda kada je mnogima izgledalo da je to definitivni raspad ili razdvajanje tih, za mnoge historijski »zakašnjatih nacija«, odnosno ekonomski i kulturno neдовољno razvijenih etničkih i vjerskih i drugih grupa. Međutim, historija se čudno poigrala sa našim narodima, prinudavajući ih da nađu ljudski, humanistički i socijalistički jezik, kao jedini mogući zajednički jezik svog historijskog bivstvovanja i revolucionarnog stvaranja, koje po svom značaju danas već daleko

prevaziđazi ne samo uske regionalne ili nacionalne granice nego i granice Evrope i postaje zajednička svojina porobljenih naroda i eksploitiranih klasa čitave naše mnogoljudne planete.

Postavljena pitanja nam izgledaju sasvim utijena, tim prije što jedna druga istina ne smije biti prenebregnuta ili zaboravljena, odnosno potcijenjena, jer i ta istina spada u red velikih historijskih istina našeg zajedničkog života. Tačno je da ova istina pripada prošlosti, ali ona zato nije manje prisutna u našoj stvarnosti i u današnjim tokovima, ili bolje rečeno u svijesti, osjećanjima, mislima i tradiciji velikog broja ljudi. Često je ona prisutna i kod onih koji su još dojučer bili tako samouvjereni da su se najradikalnije obračunali sa svojom svojom prošlosti. Vjerujemo da se ovdje radi o velikim iluzijama i zabludama — ljudski shvatljivim i razumljivim — ali zato ne manje opasnim i štetnim, ako se ne prozru i ne shvate kao zablude i iluzije. Naime, historijska je istina da je i demokratsko federativna republika Jugoslavija, odnosno FNRJ, ili kasnije SFRJ, mada je rođena u oslobodilačkom ratu i socijalnoj revoluciji, naslijedila na državno-pravnom planu (a posebno na međunarodno-pravnom) historijske dugove i hipoteke predratne Kraljevine Jugoslavije.

Kraljevina Jugoslavija kao unitaristička državna tvorevina bila je prvenstveno djelo velikosrpskog nacionalizma buržoaske klase, ali ne samo srpske buržoazije nego i određenih interesa privilegijanih i konzervativnih klasa drugih nacija tadašnje Jugoslavije, koje su iz bojazni od revolucionarnih gibanja radnika i seljaka, a zbog klasnih, sebičnih interesa postale i anacionalne ili antinacionalne i naše utocište i zaštitu u monarhijskoj apsolutnoj vlasti i sili kraljevske vojske. U toj državi nisu bila obezbijeđena ni elementarna ljudska i demokratska prava i slobode ni radnih ljudi (proletarijata i stromašnog seljaštva) srpskog naroda, a sasvim razumljivo ni nacionalna ili socijalna prava drugih nacija i etničkih zajednica. Ipak ona je trajala dovoljno dugo da se u svijesti i današnjih generacija osjeća njeno prisustvo. Doduše, ta predstava o bivšoj Jugoslaviji danas je često očišćena od svoje klase, socijalne i nacionalne sadržine i stvarnog historijskog realiteta, jer je vrijeme učinilo da je pao zaborav na nekada jasno prisutnu svijest o leđni monarhističke Jugoslavije. O tome ne nalazimo dokaze samo u memoarskoj ili drugoj literaturi, koja se danas štampa i restara u socijalističkoj Jugoslaviji, a koja često u jednom iskrivljenom, uljepšanom svjetlu uskraćava bivšu Jugoslaviju u svijesti današnjih generacija. Razumljivo je da takva literatura ne igra prvorsrednu ulogu u održavanju prošle historijske svijesti, nego samo izražava njeno prisustvo, vitalnost i djelimičnu snagu.

Trba napomenuti da je bivša država bila u početku samizijena od najprogressivnijih mislilaca i političkih boraca raznih nacija. Jugoslavija kao ravnopravna ili federativna zajednica, o čemu najbolje svjedočavo nalazimo u dokumentima Frana Supila i nekih drugih istaknutih

življe imala najveći politički uticaj među Muslimanima, posebno među seljaštvom. Kako je u socijalnoj strukturi stanovništva pretezan dio muslimanskog življa predstavljalo osiromašeno, a uz to još i nacionalno ugroženo seljaštvo, razumljivo je da je seljaštvo bilo najpodložniji uticaju JMO-a.

Ako se u toku oslobodilačkog rata veoma jasno govorilo o borbi ravnopravnih naroda Srba, Hrvata i Muslimana u BiH, u poslijeratnom periodu brzo je nestao iz političke, dnevne prakse taj običaj, a insistiranje na nacionalnom opredjeljivanju Muslimana urodilo je negativnim posljedicama. Muslimansko stanovništvo je na svim popisima stanovništva (1948, 1953. i 1963. g.) nedvosmisleno, svojom ogromnom većinom davalo do znanja da nema ni želje, a niti uvida stvarnu potrebu da se opredjeljuje, jer se ono odavno osjećalo kao poseban nacionalni individualitet ravnopravan sa svojim sunarodnicima Srbima i Hrvatima na kulturnom i drugim poljima.

Ovu istinu su uočile relativno kasno najprogressivnije snage socijalističkog pokreta i Saveza komunista, tako da je definitivno jasan, nedvosmisleno demokratski stav Saveza komunista BiH zauzeo tek nekoliko godina nazad, ističući u odlukama Centralnog komiteta i u praksi boreći se za punu nacionalnu afirmaciju i ravnopravnost Muslimana kao nacionalne zajednice skupa sa Srbima i Hrvatima BiH, koji ostvaruju svoju državost u SR Bosni i Hercegovini. Time se najprogressivnije snage bosansko-hercegovačkog društva vraćaju na izvorne revolucionarne prakse i dosljednije rješavaju ono što je eventualno trebalo veoma jasno i precizno riješiti još 43—45. godine.

Ako bismo primjenom sociološko historijske metode potražili korijene, da ne kažemo uzroke izvjesnog potezjivanja nacionalnog pitanja i međunacionalne problematike, kako u pojedinim republikama, tako i u čitavoj Jugoslovenskoj federaciji, iz čega će proizaći određene poteškoće, pa i neravnopravnost u daljem društvenoekonomsom i političkom životu unutar SFRJ, onda se već danas, bez sumnje, mogu navesti bar najbitniji uzroci koji su doprinijeli takvom društvenom razvoju.

Danas je već sociološki provjerena istina, ne samo u državnom i društvenom životu nacija i etničkih zajednica u Jugoslaviji nego i drugih višenacionalnih zajednica (kako u kapitalističkim zemljama tako i u socijalističkim), da je suviše velika centralizacija državnih funkcija u federaciji, kao i birokratizacija društvenog i državnog života uopšte jedan od osnovnih uzroka koji doprinose majorizaciji jedne nacije nad drugima ili stvaranju »vođeće«, »državne« nacije (obično ekonomski najjače ili najmnogobrojnije). A državna birokratija koja ima uslove da se najviše regrutuje iz najmnogobrojnije ili ekonomski najjače nacije (naravno federalna birokratija), uskoro se pokazuje kao nosilac ne samo materijalnih privilegija, koje prisvaja na uštrb neposrednih proizvođača, nego je i nosilac ideologije etatizma i unitarizma, kao navodnog

... i ...

Na kraju zaključuje da ...

... i ...

... i ...

ljudima, nacijama i etničkim zajednicama. On ne može zastupiti drukčije rješenja osim punog razvika federalizma i to u praktičnom državnom, privrednom, političkom, socijalnom i kulturnom životu nacija, nacija, ali na nju prenose samo one funkcije koje su dobrovoljno udružile u federalna potrebu očuvanja integriteta državne cjeline (narodna odbrana) i na organizovana privredna preduzeća mogla slobodno takmičiti, kako izvanotrajem tako i na spoljnjem tržištu, i kako bi se neposredni proširili interesi i potreba u šire integrirane privredne cjeline.

Historijska je istina da se ravnopravnost svih nacija i etničkih zajednica u jugoslovenskoj federaciji uvijek proklamirala i da je ona dobivala ustavno-pravna, odnosno politička rješenja, tako da se iz analize normativnih tekstova (ustava i drugih zakona iz 1946, 1953, 1963. godine), bez obzira na neke kritike koje su i tu moguće, ne može pokazati sva ozbiljnost faktičkog položaja pojedinih nacionalnih i etničkih zajednica u realnom, privrednom, političkom, državnom i kulturnom životu u federaciji, a koji nije uvijek bio zadovoljavajući. O tim pitanjima se počeo otvorenije raspravljati tek 1966. godine, nakon IV brionskog plenuma CK SKJ i nakon ponovo proklamirane težnje i orijentacije najprogressivnijih snaga, kako u SKJ tako i u drugim i organizacijama i sloje vima, da se dosljedno ostvaruje kurs deetimizacije i demokratizacije kursa privredne reforme i razvoja novog tipa demokratizma među ljudima, narodima, nacijama i etničkim zajednicama — samoupravnog demokratizma socijalističkog društva.

Tek od tada se u javnom, političkom životu otvorenije (znose, dotad smatrana delikatnim i osjetljivim, politička pitanja o kojima se ranije raspravljalo u veoma uskim rukovodstvima. A socijalistička, filozofska, naučna, politička, književno-kritička i pravna misao se oslobađa mnogih tabu-tema, pa između ostalog i tabu-teme razmatranja stvarnog položaja pojedinih nacija, narodnosti i etničkih zajednica, njihovog ekonomskog položaja, kulture i jezika u socijalističkoj Jugoslaviji. Položaj Albanaca na Kosovu i djelimično položaj bosanskih Muslimana i Hrvata u BiH, primjeri su da je lakše proklamirati ionjinska, odnosno Titova rješenja nacionalnog pitanja i normativno garantirani ravnopravnost svih nacija i etničkih zajednica, ali uopšte svih ljudi, nego je lako u praksi društvenog, političkog, kulturnog i privrednog života realizirati te principe.

Ipak treba reći da su jugoslovenski komunisti imali hrabrosti da otvoreno priznaju svoje greške, zablude, iluzije i djelimične neuspjehe u izgradivanju federacije samoupravnog tipa. Sadašnje ustavne diskusije ponovo su stavile na preispitivanje cjelokupnu državnu i društvenu organizaciju, s ciljem da se nađu još bolja, pravednija, demokratičnija rješenja koja odgovaraju novoj društvenoj zbilji, koja se usprkos svim

i s mukom probijala kroz snažne statističke strukture (kao federalne, tako i republičke i opštinske), a u kojoj neposredni proizvođači treba da imaju faktičnu mogućnost da raspolazu plodovima svog rada i da odlučuju o društvenom i državnom životu neposredno i posredno, a ne da to čini u njihovo ime od »Partije«, ili bilo neke druge društvene grupe i snage, formirana politička ili bilo koja druga birokratija. Zato je današnja situacija u traganju za najboljim rješenjima, kojima se regulišu položaji neposrednih proizvođača slična, a po dalekosežnosti i historijskom značaju možda i ista kao što je bila u vrijeme II zasjedanja AVNOJ-a.

Međutim, i danas, kada široko prodire ova svijest o neraskidivoj povezanosti u razrješavanju nacionalnog i klasnog pitanja u Jugoslaviji, koje nikada nije riješeno kao definitivno i za sva vremena, bilo bi naivno misliti da je takva svijest dovoljna garancija da će praktično-politička i ustavno-pravna rješenja, koja se traže i predlažu, biti uvijek jedino moguća i najbolja. Iskustvo nas uči da je nužno da se oslobodimo svake iluzije o »jedino mogućim i najispravnijim rješenjima« na datom stupnju historijskog razvitka, jer time napuštamo kritičko, naučno i prihvatamo eshatološko ili teološko mišljenje. Kao što nas je već historijsko iskustvo naučilo, znamo da se iza takvih i sličnih fraza i floskula često mogu skrivati objektivni materijalni i drugi interesi onih društvenih i političkih snaga, koje niti mogu niti žele da se liše stvarnih, materijalnih i drugih društvenih privilegija koje im omogućava dato stanje, ili koje im stavlja u izgled neko buduće ustavno-pravno rješenje.

Ova kritička svijest o nesavršenosti svakog ljudskog rješenja, svakog ljudskog djela i o stalnoj težnji čovjeka, tj. ljudi (nacija i etničkih zajednica) da žive još bolje, ljudskije, dostojanstvenije, humanije, mora biti stalno prisutna, kao korektiv onim snagama koje iz bilo kojih razloga nisu zainteresovane za progresivno mijenjanje društvene i državne organizacije. Ali zato te snage mogu da iznalaze ideološka i druga sredstva da tu kritičku svijest učitkaju, onemogućće, unaprijed diskvalifikuju kao antisamoupravnu, antisocijalističku, antidruštvenu (služeći se i zloupotrebljavajući etikete, kao što su »etatist«, »nacionalist«, »anarho-liberal« itd. bez ikakvih argumenata). Odnosno birokratske snage žele da prikažu tu kritičku svijest kao zlu svijest nezadovoljnog i vječito pobunjenog čovjeka, koji ne priznaje nikakva božanstva, nikakve apsolutna i vječne istine, te razara sve mitove i fabule, a time po stvarstvenima birokratije čini zločin svetogrda. Uostalom, samo tako ustajemo vjerno primjenjivši zapisaonik u Programu SKJ, da ništa što je stvareno nije bilo sveo da ne može biti zamijenjeno nečim još boljim i humanijim. Upravo u traganju za onim što je još bolje i humanije stalni je sadržaj kritičke filozofske i naučne misli.